

Міф про три «братерські східнослов'янські народи»

ЧИЄЮ ЕТНІЧНОЮ КОЛИСКОЮ БУЛА КИЇВСЬКА РУСЬ?

У російській історіографії XIX ст. сформувався погляд, ніби в часи Київської Русі існувала руська народність, яка фактично ототожнювалася з народністю російською. Також вважалося, що ця «єдина» народність має певні регіональні відмінності. Тому можна говорити про великоросів, малоросів і білоросів. За радянських часів цю схему було модернізовано. Радянські теоретики вигадали давньоруську народність, на основі якої ніби виникли три народи — росіяни, українці й білоруси. Відповідно, Київська Русь стала колискою трьох «братніх» народів.

Насправді ця схема далека від історичних реалій. Якщо ми звернімося до розселення слов'янських племен середини першого тисячоліття, то побачило, що слов'яни майже не жили на територіях, які входять до сучасної Росії й Білорусі. А «російські» та «білоруські» території, де проживали слов'яни, по-перше, є околицями для Росії й Білорусі; по-друге, навіть сьогодні на цих теренах проживає населення, яке в плані культурному та генетичному є близьким до населення українського. Наприклад, і сьогодні в басейні Прип'яті (Білорусь), і в деяких прилеглих до України областях Росії люди в сільській місцевості розмовляли й почасти продовжують розмовляти мовою, яка мало чим відрізняється від української.

Археологи зафіксували, що вже із середини першого тисячоліття слов'яни

з нинішніх українських теренів починають поступово рухатись у північному й північно-східному напрямках, колонізуючи їх. Ці лісові території їм легше було освоювати, ніж степові землі на півдні, де панували кочівники. Адже в слов'ян було поширене т.зв. підсічне землеробство, коли випалювалася певна ділянка лісу, і на цій ділянці, удобреній попелом, сіялися злаки. Звісно, землі, на які з України проникали слов'яни, вже були заселені балтськими (литовськими) та угро-фінськими племенами. Але там густота населення не була значною. Зрештою, це населення не чинило активного супротиву колонізаторам.

Із кінця IX ст. починає формуватися ранньосередньовічна держава, яка в літературі має назву Київська Русь. Її формування завершилося на початку XI ст. Формувалася вона, як і більшість тогочасних держав, не за етнічним принципом. Фактично ця держава виникла на шляху «із варяг у греки», який став сполучною ланкою між балтійською й чорноморською торгівлею. Саме ця транзитна торгівля стала одним із визначальних чинників функціонування Київської Русі. Тому основні політичні центри цієї держави з'явилися на шляху «із варяг у греки» — Київ, Новгород, Смоленськ та ін.

Про багатоетнічність Русі свідчать і дані археології, й літописні джерела, зокрема «Повість минулих літ». Остання перелічує слов'янські, угро-фінські й летто-литовські племена, що жили на теренах цієї держави. При цьому слов'яни стали тут домінуючим етносом. І кількісно, й культурно вони переважили й летто-литовців, і угро-фінів.

Терени Білорусі, в основному, були населені летто-литовськими племенами, зокрема ятвягами. До речі, в «Повісті минулих літ», а також інших літописних джерелах згадуються конфлікти між слов'янами-русинами й ятвягами та іншими «литовцями». Про ці конфлікти зустрічаємо згадки й у фольклорних джерелах. Проте терени Білорусі відносно швидко були підкорені й слов'янізовані. І, схоже, рівень слов'янської колонізації був тут доволі

високий. Відповідно, утворився новий етнос. Основа його була не слов'янська, а летто-литовська. Однак елітарні верстви переважно були слов'янські. Утвердилася тут слов'янська культура. Зокрема Християнська церква насаджувала церковнослов'янську мову, яка була мовою богослужіння. Проте це не значить, що все летто-литовське в Білорусії зникло. Так, тривалий час етнічною назвою білорусів був термін «литвини». Власне, етнонім «білоруси» є відносно пізнім.

Інтенсивна експансія слов'ян-русинів здійснювалася в північному напрямку на територію Новгородщини. Новгород, як зазначалося, став важливим торговим осередком на шляху «із варяг у греки». Схоже, слов'янська колонізація цього важливого регіону була настільки сильною, що вона переважила місцеве угро-фінське населення. Так, «Повість минулих літ» говорить, що на Новгородщині жило плем'я словен. Назва ця дещо дивна. Схоже, сюди проникали представники різних слов'янських племен Русі, і в результаті цього за ними закріпився «штучний» етнонім «словени». У культурному і навіть мовному плані жителі Новгородської землі були дуже близькими до українців. Ця близькість навіть простежувалася в ХІХ ст.

Менш інтенсивно здійснювалася колонізація в північно-східному напрямку, на терени т. зв. Суздальської землі, де проживало угро-фінське й частково летто-литовське населення. Це було обумовлено тим, що ці землі не становили особливої цінності для русинів-українців. Згадки про Суздальщину з'являються відносно пізно — лише в ХІ ст. і спочатку стосувалися повстань волхвів на цих теренах. Очевидно, колонізація Суздальської землі київськими князями та слов'янським населенням викликала супротив місцевих жителів. Керівниками повстань ставали язичницькі жерці угро-фінів, яких літопис іменував волхвами. Як і на теренах Білорусі, важливу роль у слов'янізації Суздальщини, а пізніше Московії відіграла православна церква, що утверджувала тут церковнослов'янську мову. Фактично ця мова стала основою

для творення мови російської.

Російський етнос творився на угро-фінській основі з домішкою летто-литовських елементів, але його елітою і політичною, і культурною стала еліта слов'янська. Уже пізніше, після татарської навали Батия, важливим складником російського етносу стали елементи тюркські. Зокрема, вихідці з татарських родів потіснили в росіян слов'янську чи слов'янізовану еліту. Проте вони не змогли знищити «слов'янське обличчя» росіян. Не останню роль у збереженні цього «обличчя» відіграла саме православна церква, а також фактично перманентна міграція русинів-українців на терени Московії.

Загалом, ведучи мову про етнічні процеси в Київській Русі, можна говорити, що тут відбувалося формування не трьох, а щонайменше чотирьох етнічних спільнот. Переважно в межах сучасної України на основі слов'янських племен формувався український етнос. Для його позначення використовувався етнонім «Русь». Власне, під Руссю в період Середньовіччя розуміли лісостепові й лісові райони сучасної України. Лише пізніше цей термін «забрали» московіти, які почали іменувати себе росіянами. До речі, терміни «Росія», «народ російський» з'явилися спочатку в Україні. Зараз в Інтернеті нескладно знайти фільм, знятий за підтримки проросійських «канонічних батюшок», під назвою «Откуда пошла земля украинская». У цьому фільмі доводиться, що Україна і є «справжньою Росією» і що саме звідси пішла Росія. При всій спекулятивності інтерпретації матеріалів у цьому кінотворі є момент істини — справді, Україна породила Росію.

Ще один етнос на переважно слов'янській основі формувався у Новгородській землі. Однак він, зважаючи на низку причин, так і не «відбувся». 1478 р. Новгородську республіку завоювали московіти, вчинивши жорстокий геноцид. Було частково знищено, а частково депортовано представників елітарних верств цієї держави. Також знищення й депортації зазнав простолюди.

Залишки новгородського етносу було інкорпоровано до складу московітів.

Окрім двох слов'янських етносів, у Київській Русі відбувалося формування слов'янізованих народів, які мали різні етнічні основи. Це — литвини (білоруси), що мали балтську (литовську) етнічну основу, і московіти (росіяни), які переважно сформувалися на основі угро-фінських. Тобто якщо і вважати українців, білорусів та росіян «народами-братами», то варто мати на увазі, що це брати нерідні. Умовно кажучи, в них був один батько, але різні матері.

Щодо спільних моментів, які ніби «ріднять» українців, білорусів та росіян, то вони, радше, мають поверховий характер і визначені подіями порівняно недавнього часу. Так, у період Київської Русі русини-українці, здійснюючи колонізацію теперішньої Білорусі й «корінної» Росії, слов'янізували місцеве населення, утвердили тут православ'я з церковнослов'янською мовою богослужіння, деякі свої культурні цінності. Це стало підставою для «єдності східнослов'янських народів». Після падіння Київської Русі долі цих народів почали помітно розходитися. Однак у кінці XVIII ст. більшість земель колишньої Київської Русі опинилася в складі такого політичного організму, як Російська імперія. Щоправда, в жилах правителів цієї держави текла не стільки слов'янська, скільки німецька кров, а при імператорському дворі спілкувалися не стільки «грубою» російською мовою, скільки «витонченою» французькою; зрештою, серед вищого чиновництва імперії був непропорційно високий відсоток іноземців. І все ж керівництво держави заради внутрішньої консолідації, а також заради певних експансіоністських цілей активно експлуатувало «слов'янську» й «православну» ідеї. Були спроби на основі росіян-московітів, українців та білорусів витворити «єдиний народ» з єдиною мовою, церквою й культурою. Таким чином відбулася реанімація «єдності» етносів, що формувалися в період Київської Русі. Не даремно Київську Русь у системі імперської ідеології почали представляти як початок Русі-Росії. Ця ж

традиція «єдності східнослов'янських народів», зазнавши певного корегування, отримала своє продовження в радянські часи, а зараз виражається в ідеї «Русского мира».

Правда, приблизно така сама «єдність», зумовлена перебуванням в одному державному організмі, притаманна була українцям, білорусам та полякам. Адже ці етноси були в складі Речі Посполитої майже такий самий час, як і в складі Російської імперії. За бажання можна знайти не менше ознак «єдності» українців та білорусів з поляками, ніж з росіянами. Інша річ, що факти цієї «єдності» свідомо затемнюють, натомість «єдність» із росіянами афішують. Не треба також забувати, що близько півтора століття частина українців (галичани, буковинці та карпатські русини) входила до складу Австрійської імперії. І в представників цієї частини можна знайти чимало ознак «єдності» з іншими народами зазначеної держави (народами, до речі, в переважній більшості слов'янськими чи слов'янізованими). Візьміть хоча б архітектуру Львова або Чернівців. Вона, безперечно, є ближчою до архітектури Відня й Будапешта, ніж Москви й Нижнього Новгорода.

Загалом можемо констатувати, що «єдність» росіян, українців та білорусів обумовлена не стільки давньоруським спадком, скільки недавнім фактом перебування цих народів у складі Російської імперії, а потім — Радянського Союзу.

«ЕТНОПОЛІТИЧНІ» ВІДМІННОСТІ

На завершення хочу звернути вашу увагу на ті відмінності, які простежуються в розвитку трьох «братніх східнослов'янських народів» після розпаду СРСР. У Білорусі маємо утвердження такого собі «соціально-орієнтованого» авторитаризму з довічним президентом. Щось подібне спостерігаємо в Росії. Правда, тут замість довічного президента склався

довічний дуумвірат президент-прем'єр. Щодо України, то, незважаючи на спроби утвердити авторитарне правління, це не вдається зробити. Україна залишається демократичною державою — попри всю недосконалість цієї демократії.

Чим пояснити такі відмінності? Політичними чинниками? Боюсь, це практично нічого не дасть. Сучасні Росія, Україна, Білорусь вийшли з однієї «радянської шинелі». Причому радянський режим в Україні був більш жорсткіший, ніж у Росії та Білорусі. Очевидно, причини варто шукати в чомусь іншому.

Як на мене, одна з головних причин цих відмінностей — різна ментальність «братніх східнослов'янських народів». Як уже зазначалося, українці є народом, сформованим на слов'янській основі, у той час як білоруси — слов'янізовані балти (летто-литовці), а росіяни — слов'янізовані угро-фіни й частково ті самі балти. Звісно, це не означає, що слов'яни мають якийсь «ген демократії», на відміну від летто-литовців чи угро-фінів. Наприклад, «чисті» балти створили цілком демократичні держави — Литву й Латвію, а «чисті» угро-фіни — Фінляндію та Естонію.

Річ у іншому. І росіяни, й білоруси є «етнічно надломленими» народами. Цим народам, які не мали слов'янської основи, була нав'язана слов'янська політична еліта й слов'янська культура. При такому «надломі», що здійснювався переважно насильними методами, у цих народів сформувалася покірність до державного насильства. Ця покірність особливо була розвинута в московітів-росіян, які тривалий час перебували під владою татарських ханів. У них стереотипним став образ деспотичного правителя (царя-батюшки) як «начальника держави». Це навіть знайшло відображення на мовному рівні. Термін «государство» фактично означає правління абсолютного правителя, государя. Показово також, що творець «нової» Російської держави, Радянського

Союзу, Володимир Ленін розглядав державу як апарат насильства (зокрема, це бачимо у його відомій праці «Держава та революція»). А ось українець Станіслав Оріховський майже за 400 років перед Леніним трактував державу як суспільний договір між вільними громадянами.

Українці, незважаючи на те, що їх репресували, «ламали» (зрештою, й далі продовжують «ламати», правда, в уже дещо цивілізованих формах), все-таки зберегли свою слов'янську етнічність. Це одна із головних заповуток їхньої демократії. Чи збережуть вони її? Чи відбудеться «надлом»? Це вже окрема тема.

Але будемо оптимістами. І сподіватимемося, що ми нарешті приєднаємося до наших справжніх «братів по крові» — словаків, чехів та поляків.

Петро КРАЛЮК